

Ikonografija svetoga Ivana Trogirana

Gradovi antičke Dalmacije i biskupije koje nastaju u njima imaju u počecima kršćanstva svece zaštitnike, kao što je u Solinu i u Splitu Bogorodica, štovane po svemu svijetu i njihova povezanost s tim gradovima nije ničim posebno istaknuta. Kasnije doba crkvenoga života u tim gradovima, kada oni postaju bizantski, unosi u njih štovanje niza svetaca koji postaju svojim djelovanjem za života ili prenosom njihovih moći povezani s tim gradom i njegovom biskupijom. Prvotni zaštitnici stolnih crkava iščezavaju i u svijesti, raste ime novoga sveca, dok stariji ostaje samo pravno. Najočiti primjer je splitski Dujam, solinski mučenik. Na njegovu apostolicitetu graditi će splitski biskup prvenstvo svoje časti i temelj nadbiskupije u X stoljeću.

Susjedni biskupski grad Trogir nije mogao posegnuti za tako starim svojim biskupom, mučenikom još iz rimskih vremena. Njegova je biskupija možda iz VIII stoljeća, a sigurno se zna da je biskup u tom gradu 998. godine. Stolna je crkva posvećena starom svecu Lovri, aragonskom đakonu, mučenom u Rimu 258, kojega je štovanje rašireno po svem svijetu. Ne mijenjajući svoga ranijega zaštitnika, kojega se slikoviti lik posvuda u trogirskoj crkvi javlja, grad mu dodaje novoga koji će biti podjednako štovan i prikazivan zajedno s Lovrom. To je Ivan, biskup i poznavalac, prvi po imenu poznati trogirski biskup, izuzmemo li onog nesigurnoga Petra iz VIII stoljeća.

Ivan je najmlađi među svecima zaštitnicima dalmatinskih biskupskih gradova i crkava. On je povijesna osoba, njegovo djelovanje ne dokazuje samo životopis već i dvanaest sačuvanih isprava u kojima je spomenut od 1064. do 1111. godine.

Najstariji pisac njegova života ne spominje njegovo porijeklo ni mjesto iz kojega je došao u Trogir, dok Treguan, pisac nastavka životopisa 1203. godine, spominje da je Ivan bio Rimljanin. Splitski ljetopisac arhiđakon Toma bilježi nešto kasnije da je rodnom iz Italije, a kamaldoljanski ljetopisi tvrde da je bio u samostanu sv. Petra u Osoru, dakle je mogao biti i iz Osora. Godine 1411. poznato je nastojanje da se dokaže kako je svetac iz roda rimskih Ursinija/Orsinija.

Ponovni naglasak na rod Orsinijevih stavljen je za pape Benedikta XIII godine 1724, jer je on bio Orsini.

Ne znamo točnu godinu Ivanovoga rođenja, ali bi ona prema početku biskupovanja 1063—1064, po kanonskim propisima mogla biti najkasnije 1033. godina. Biskupom postaje u nemirno vrijeme crkvene obnove u drugoj polovini XI stoljeća, a na tu čast izabire ga papinski poslanik Ivan koji dolazi smiriti protupapinske pobune u Panoniji i Dalmaciji. Doba je Ivanova biskupovanja i politički nemirno. Posljednji Trpimirovići, Krešimir i Stjepan, i okrunjeni Zvonimir vladaju Hrvatskom, a doskora će Koloman osvojiti i Hrvatsku i gradove dalmatinske i stvoriti novo hrvatsko-ugarsko kraljevstvo. Biskup Ivan sudjeluje u svim tim događajima. Umro je iza 1111. godine.

Štovanje mu se širi nedugo poslije smrti. Nakon što su Mlečani razorili Trogir godine 1125, prvi put prenose njegove moći iz groba na oltar sv. Kuzme i Damjana u južnoj apsidu stolne crkve. U drugom razorenju grada godine 1171. pobjednici Mlečani odnose svečevu desnicu u znak potpune predaje grada, koji tako ostaje bez svoga zaštitnika. Uzaludno Trogirani traže njegove moći. Mlečani ih ne daju jer ih znaju štovati još bolje, kako to priča životopisac Treguan, ali moći se čudesno nađu na svečevu sarkofagu u osvit njegova blagdana 14. studenoga, kamo su od anđela donesene, a zvijezda repatica se u taj čas zaustavila nad gradom, priča dalje Firentinac.

Štovanje novoga suzaštitnika grada i biskupije Ivana brzo jača. Proglašenje svetim vjerojatno je vođeno godine 1192. kada u Trogiru dugo boravi, zadržan zimmom na putu za Ugarsku, papinski poslanik kardinal Grgur, koji će zatim voditi proglašenje svetim ugarskoga kralja Ladislava. Godine 1203. piše arhiđakon Treguan, kasniji trogirski biskup, nastavak životopisa i dopunja stariji, napisan od nepoznatoga pisca oko 1150. godine. Tada se već bilježe čudesna djela po svečevu zagovoru, a potvrđuje ih šezdeset svjedoka — vjerojatno je to jedini preostali sačuvani dio izjava potrebitih za proglašenje svetim. Druga čudesa bit će zabilježena tek u XV stoljeću. Najstariji sačuvani moćnici su iz XIII stoljeća.

1 *De Sanctisovi, Sarkofag — svečeva kapela u stolnoj crkvi*

Godine 1308. dan je oprost na blagdan 14. studenoga i sigurni je znak štovanja svetoga Ivana iako to nije u ispravi spomenuto. Godine 1322. štovanje se određuje gradskim statutom, a deset godina nakon toga stavljen je pečat sa svečevim likom u vratima grada i repaticom iznad zidina i zvonika na mirovni ugovor sa susjednim Šibenikom. U to vrijeme zabilježeno je i svečano zaklinjanje na svečeve moći kao znak pridržavanja ugovora. Od 1331. do 1348. građena je u sjevernoj apsidi stolne crkve raskošna kapela svecu u čast, i u novi sarkofag u toj kapeli prenesene su moći 20. lipnja 1348. iz južne apside gdje su stajale na oltaru svetih vrača Kuzme i Damjana. Tada započinje i širenje štovanja izvan grada, a najstariji mu je spomen u gradnji crkvice na rtu Ploča, pred kojim je Ivan, kako priča stari životopis, brodeći za Šibenik doživio brodolom iz kojeg se spasio hodajući po moru i na taj vjetrom bijeni kamen što se pružio u more, i još uvijek prijeti mornarima, izveo brodolomce, a iz mora je na njegovu zapovijed izišla lađa čitava, tako da ni jedna kaplja vina što su ga prevozili nije uzmanjkala.

U njegovom Životu još su opisana tri čuda dok je biskupovao u Trogiru. Najstarije je ono u crkvenom vinogradu za sušne godine, kada su vinogradari nabrali malo grožđa, a po biskupovoj molitvi, kao kad je Mojsije iz kamena izbio vodu, napunile se mnoge bačve vinom. Drugo je obrana Zadra od ugarskoga kralja Kolomana i nagovaranje na mir koji je nakon toga sklopljen. Zatim biskup s novim kraljem odlazi u Šibenik i dok u tvrđavskoj crkvi sv. Mihovila služi misu,

kralj vidi nad glavom biskupovom kao snijeg bijelu golubicu, i to ga uvjerava u svetost toga čovjeka. Zrna povijesne istine ovijena su tu ljušturicom pričanja o čudesima. Ono što ovaj Život kao najstariji i vjerodostojni ljetopis priča o Kolomanovom pohodu na dalmatinske gradove, dokazuje kako je taj ugarski kralj, i sam prije toga biskup, uz pomoć Crkve u Hrvatskoj ostvario svoju dobro smišljenu i oprezno ostvarivanu namjeru osvajanja zemalja koje su mu po nasljednom pravu pripadale i dalmatinskih gradova koje tada nitko nije branio. Trogirski biskup je u tom burnom vremenu bio od velike koristi, jednako tako kao što je na početku svoga biskupovanja, oko 1064. godine, bio od koristi borcima za jačanje papinske vlasti u dalmatinskim biskupijama.

Nakon svečeve smrti zaredala su čuda našašća groba, te tri čuda koja potvrđuje šezdeset svjedoka, a sva ih opisuje Treguan 1203. Čuda su praćena viđenjima, a ozdravljeni prije toga nisu vjerovali u biskupovu svetost.

Ikonografija sveca ima svoje utemeljenje u događajima Staroga zavjeta (Mojsije izbija vodu iz stijene) na koje pisac životopisa neposredno upozorava kao na uzor, u događajima iz Novoga zavjeta (hod po moru), u ikonografiji starijih svetaca (golubica pape Grgura). Uz sva ta ugledanja ima njegova ikonografija svoje osobitosti. Vino koje se umnaža nije voda koja izbija u pustinji, niti voda koja se pretvara u vino, već ono nastaje od malo grožđa iz vinograda pogođenog sušom — dakle je događaj utkan u ovo naše podneblje,

2 Dominikanski poliptih

Blaž Jurjev:

3 Čioovski poliptih

4 Poliptih stolne crkve

a vino prestaje teći tek kada sluge pokažu malodušnost. Hodanje po moru, iako najsličnije prizoru Kristova čuda, smješteno je na olujno more kod rta Ploča, a biskup spašava lađu punu vina kojom je plovio u Šibenik. Golubica ne šapće biskupu mudrost Duha kao papi Grguru, već samo stoji kao znak da je svetac onaj čovjek koji je kralja nagovarao na mir sa Zadranima. Ta slika golubice iznad glave misnika mogla je vjerojatno biti uzeta iz stvarnosti, jer je Svetotajstvo čuvano u spremištu koje je u obliku golubice visjelo iznad oltara.

Najosebujniji događaj iz svečeva života je opsada Zadra u kojoj svetac bacajući kamen bojnomo spravom na neprijatelja uništava njegovu balistu koja je već bila razrušila gradske zidine tako da se unutra moglo vidjeti. Iako pisac povezuje ovo sa Davidovom pračkom kojom ubija Golijata, opis je tako živ — stvarnost je u njemu toliko vidljiva — da je to ugledanje samo nužan oslonac na starozavjetnu sliku borbe nejednakih, a stvarnost tog povijesnog događaja je piscu uzor u njegovom pričanju. Pojedini zbiljanja upravo pokazuju kako je, pišući životopis, pisac bio svojevrstni povjesnik.

Nasuprot ovolikoj stvaralačkoj mašti starijega životopisca, Treguan nije toliko maštovit iako je učeniji u navođenju biblijskih i klasičkih pouka. Našašća groba koje opisuje slično je ostalim takvim događajima. U njemu sudjeluje priprost čovjek koji u viđenju dozna-

je mjesto groba kojemu se izgubila uspomena. On podiže grobnu ploču vrhom svoga noža, dok drugi ne mogu snagom i napravama. Opis čudesnoga prijenosa ruke iz Mletaka u Trogir, praćenog repaticom, također ne oživljava ničin novim, a tri ozdravljenja, iako bi u njima moglo biti mnogo novoga, veoma su jednostavna i svakidašnja. Vrijednost Treguanovih opisa je u njegovu poznavanju povijesti. On opisuje razaranja grada i otimanje moćiju, pregovore sa Mlečanima; bolesnici u njegovom opisu stvarne su osobe.

Ikonografija sveca ne obiluje zbivanjima, ali njezini umjetnički prikazi još su malobrojniji. Prikazan je brodolom i misa na šibenskoj tvrđavi (tek u slikama iz početka XVIII stoljeća), te dva događaja iz našašća groba: viđenje starca Teodora i njegovo otkrivanje groba (na slikama iz XVIII—XIX stoljeća bez većih umjetničkih vrijednosti).

Što, dakle, ostaje kao vrijednost u svečevoj ikonografiji? Lik sveca u biskupskom ruhu, najčešće sa biskupskim štapom u lijevoj, koji desnom rukom blagoslivlja. Kao znak službe priznavaoca katkada mu je u lijevoj ruci knjiga. U teškom raspoznavanju među sličnim prikazima svetih biskupa pomažu natpisi i susjedstvo sa svetim Lovrom. Znak da je suzaštitnik crkve prikazan je samo jedanput kada na ruci drži crkvu. Najbrojniji su znakovi da je zaštitnik Trogira. To je grad na svečevim rukama (lijevoj, desnoj ili na objema), grad koji s visine blagoslivlja ili stoji pred

5 Poliptih Gospe kraj mora na Ciovu

6 Martin Petković, Poliptih benediktinki Sv. Dujma (Nikole)

7 Radionica N. Firentinca, Triptih dominikanaca

8 Srebrni kip u riznici stolne crkve

9 Srebrno poprsje — moćnik

njim. Iznad grada je često repatica, a u kasnijim djelima i natpis: Hoc numine tuta. Starija djela prikazuju grad nestvarno, samo kao znak, dok je u mlađima to stvarni izgled grada prepoznatljivih pojedinosti.

Stari majstori su se ograničili samo na lik, a ikonografsku priču nisu raspredali i oživljavali na svojim djelima. To vrijedi za sav srednji vijek i za sve naše svece. Samo je Juraj Dalmatinac, koristeći se antičkim uzorcima, sastavio prikaz jednog stvarnog događaja koji je postao ikonografska priča: kamenovanje splitskoga nadbiskupa Arnira, i to je uklesao kao stranicu njegova sarkofaga, odnosno predelu oltara u svećevnoj kapeli splitskih benediktinki. Tako promatrano Jurjevo djelo postaje još značajnije, a u našoj ikonografiji izuzetno.

Najstariji sačuvani lik svetoga Ivana Trogirskoga je na njegovu sarkofagu iz 1348. Djelo je radionice mletačkih de Sanctisa, i uz fino klesani gotički natpis o prijenosu moćiju u taj novi sarkofag jedini je sačuvani dio stare svećeve kapele u sjevernoj apsidi, prenesen 1681. godine u novu kapelu. Ta nova kapela djelo je započeto od Andrije Alešija i Nikole Firentinca 1468. Za nju je kasnije klesao Ivan Duknović i Alessandro Vittoria, a dovršena je tek pred svečani prijenos moćiju na barokni oltar građen 1648. od kamena iz starih trogirskih crkava i palača, kako opisuje povjesnik Ivan Lučić. Tada 4. svibnja 1681. održana je svečanost kakvu, sudeći po opisu, neće kasnije doživjeti niti jedan naš grad u svojoj crkvenoj povijesti. Majstori nove kapele nisu ni jednim svojim djelom u njoj prikazali

10 Kip s glavnog oltara stolne crkve

11 Čudo mise — južni stup u stolnoj crkvi

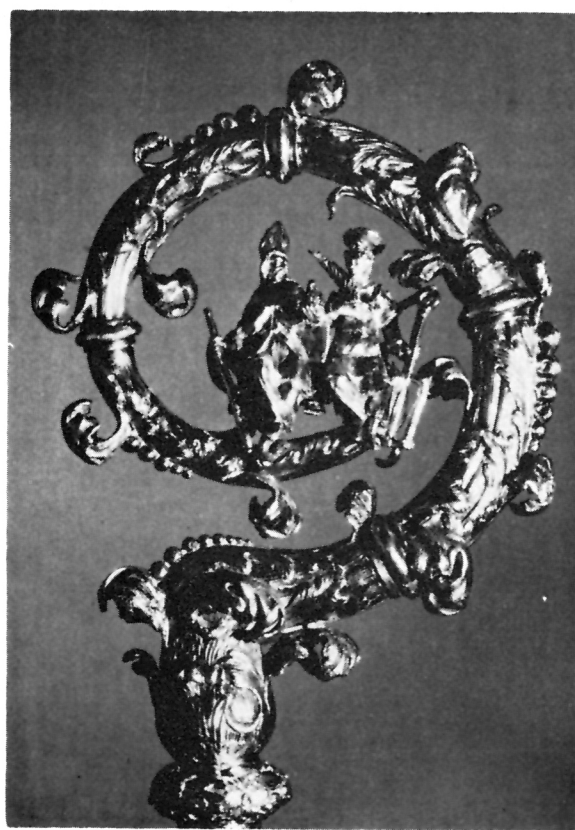

12 Čudo brodoloma — sjeverni stub u stolnoj crkvi

ovoga sveca niti bilo kakav likovni prikaz posredno ili neposredno vezan s Ivanom.

U tom istom XV stoljeću nastala su najbrojnija i najvrednija djela na kojima je prikazan trogirski zaštitnik. Među njima se ističu tri poliptiha slikara Blaža Jurjeva. Bogorodica sa svecima je djelo naslikano 1434—1435. za benediktince, nakon godinu dana nastao je poliptih sv. Jakova sa svecima za čiovsku bratovštinu, a nešto kasnije i poliptih sv. Katarine sa svecima iz dominikanske crkve. Na tom posljednjem sačuvan je natpis koji točno imenuje sveca, pa je za teško određivanje ikonografskog prikaza veoma važan. Imenovan je Ivan i na poliptihu Bogorodice sa svecima nepoznatog majstora iz crkve Gospe kraj mora na Čivou. Nepoznat je (iako bi to mogao biti Blažev učenik Martin Petković) i majstor drvenog reljefnog poliptiha Bogorodice sa svecima u zbirci trogirskih benediktinaka na kojem pretpostavljam da je izdjelan i oslikan biskup Ivan uz Dujma kojemu je stari samostan bio posvećen. Na korskim sjedalima stolne crkve Ivan Budislavić je 1439—1440. prikazao lik Ivanov sa crkvom na ruci, što bi bio jedini takav ikonografski prikaz. Rezbar Grgur Vidov i možda uz njega neki nepoznati Mlečanin prikazali su 1457—1458. na vijencu ormara u sakristiji svetoga Ivana kao biskupa. Iz ovog stoljeća je i kameni triptih u trogirskoj dominikanskoj crkvi koji je vjerojatno djelo Firentinčeve radionice, a majstorov je i kip sveca u gradskoj loži. Renesansni je poliptih od 18 polja koji je nekada bio na glavnom oltaru, a na njemu je u donjem redu uz Bogorodicu na najčasnijem

13 Biskupski štap u riznici stolne crkve

mjestu svetog Ivana. Iz istog vremena je srebrni kip sveca sa gradom na ruci u riznici stolne crkve. Ova bogata zbirka čuva niz vrijednih umjetnički oblikovanih djela upotrebljavanih u bogoslužju, posebno u svečanostima, kada se i likovima svetoga Ivana izrađenim na tim djelima isticala njegova važnost za ovaj grad. Među najstarijima je plašt sa vezanim likom sveca na kukuljici. Mnogi stari moćnici i druge srebrne i zlatne umjetnine pretopljene su u XVIII stoljeću i napravljene nove u kasnobaroknom načinu mletačkih zlatara. Tako je nastalo srebrno svečevo poprsje s moćima glave (1736. je određeno da se prelije staro), svijećnjaci, okviri kanonskih molitava, svečani pladanj. U riznici se još čuva srebrni i pozlaćeni biskupski štap i ophodni križ s likovima svetaca među kojima je i Ivan. Na svim tim djelima iskucanim, lijevanim ili urezanim je lik sveca ili kao biskupa sa knjigom ili sa gradom. Iz 1738. godine je i njegov mramorni kip koji je donekadno krasio glavni oltar. Iznad baroknih gradskih vrata na sjeveru, na najslabijem mjestu obrane grada, okrenut prema neprijatelju s kopna, je kip zaštitnika Ivana. Zasiurno je kip stariji od vrata jer to pokazuju njegovi kruti oblici, što bi dokazivalo da su i ranije na gradskim utvrdama isticali ovoga sveca.

U baroknom vremenu kada majstori sve češće znaju prikazivati žive, razigrane ikonografske priče, u Trogiru naručuju samo dvije slike takva sadržaja: brodolom i čudo na misi u Šibeniku i obje su u stolnoj crkvi. Još kasnije nastaju slike sa prikazom našašća groba, ali su one bez većih umjetničkih vrijednosti i djela

su bliska pučkom likovnom izrazu. Ovo pokazuje malaksalu snagu stvaranja u siromašnom gradu toga vremena, kada više nije bilo moguće naručivati djela umjetnika koji bi znali prikazati zanimljive prizore svečevih čuda u kojima bi razbuknuta mašta umjela stvoriti vrevu opsjednutoga Zadra, raskoš kraljevskoga bogoslužja u Šibeniku, vrtlog zapjenjenoga mora pred uvijek nemirnim rtom Ploča, bogati krajolik biskupskih vinograda ili prostrane sobe palača i samostana u kojima su ozdravljali bolesnici.

U vrijeme kada ikonografska priča ostaje zanemarena širi se štovanje sveca sve dalje od Trogira: najprije u susjedna Kaštela, a zatim u udaljenu Korčulu i još dalje Benevent. Nastaju tada oltarne slike kao ona Gaspara Dizianija u Kaštel-Gomilici i moćnici kao kor-

čulanski ili onaj izrađen u Mlecima 1724. i poslan papi na dar (a on ga zatim dariva crkvi u Beneventu).

Moći ovoga sveca najbrojnije su u trogirskoj riznici. Najstarija su dva moćnika u obliku ruke iz XIII stoljeća. Nešto je mlađi kasnogotički anđeo koji je dio staroga poštovanoga moćnika (kutija koju drži je pre-rađena u XVIII stoljeću). Iza godine 1736. izrađeno je i srebrno poprsje sveca sa moćima glave.

Ikonografija Ivan Trogirskoga sagledana u cjelini pokazuje velike vrijednosti nastale u djelima naših umjetnika ranijih razdoblja, posebno kada ih usporedimo s onima iz kasnijih vremena. To pokazuje snagu kulturne sredine Trogira koja je znala stvarati naše, ali i naručivati tuđe umjetnine, pa je tako ističući jednoga sveca koji je u gradu živio i djelovao Trogir istakao sebe.

Summary

THE ICONOGRAPHY OF ST. JOHN'S OF TROGIR

In the bishop's town Trogir (Tragurium), the cathedral is dedicated to St. Laurel (Laurentius martyr). The oldest by name and certainly a well known bishop was John, probably a Benedictan, who was mentioned in documents from 1064 to 1111. He had been a very eminent man and participated in church and state affairs during the time of papal reform movement in the Dalmatian and Croatian dioceses and in the time of the last Croatian rulers and Hungarian King Koloman, who founded a united Croato-Hungarian state. He was proclaimed a Saint about 1192.

Since 1125 in Trogir, Bishop John has been venerated together with St. Laurel, as the protector of the church and town. His feast day is the 14th of November (XVIII kal. decembris). Located in Trogir's cathedral is the Saint's sarcophagus (from the old chapel 1348). This old chapel had been started by Nikola Firentinac in 1468, and finished in 1681. The saint is also on the city's coat of arms.

Vita Beati Ioannis Confessoris Episcopi Traguriensis et eius Miracula — was written anonymously around 1150, and in 1203 was supplemented by Treguan of Florence,

later the bishop of Trogir. This work described some of the saint's miracles during his lifetime (making of wine during a drought, walking on the sea's surface at the moment of shipwreck, protecting the city of Zadar from Koloman, the setting of pigeon on his head while he was serving mass in Šibenik in the presence of Koloman and after his death (miraculous cures of 3 Trogirion citizens who doubted his holiness but firmly believed that they would be healed).

The iconography depicts the miracles in a few pictures from XVIII—XIX century, with little artistic value (the shipwreck, the mass, and the discovery of the saint's grave in the cathedral). The majority of works are those on which the saint is shown as an independent figure wearing bishop robes with a staff, a book, and in his hand is the church or the city which he is blessing.

The most valuable artistic work in iconography of the saint is the sarcophagus from Venetian workshop of De Sanctis (1348) and polyptychs of our artisans especially of Blaž Jurjev, (1434).